

Elżbieta Aleksiejuk

Doświadczenia pierwszych lat emigracji a działalność pedagogiczna i społeczno-organizatorska Wasilija Zieńkowskiego

---

Studia z Teorii Wychowania 7/1 (14), 129-143

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Aleksiejuk

Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie

Doświadczenia pierwszych lat emigracji a działalność pedagogiczna i społeczno-organizatorska Wasilija Zienkowskiego

Według Jefima Osowskiego filozoficzne i pedagogiczne dziedzictwo rosyjskiej emigracji po wybuchu rewolucji bolszewickiej w Rosji nie przedstawiało by się tak imponująco, gdyby nie postać Wasilija Zienkowskiego¹. Z jednej strony był on bowiem ważną postacią rosyjskiej emigracji naukowej, z drugiej zaś przypadła mu rola jednego z głównych organizatorów życia intelektualnego rosyjskiej emigracji na zachodzie Europy, którą przyjął z własną sobie pokorą i poświęceniem. Bez wątplenia dzięki zaangażowaniu i aktywności Zienkowskiego wielu przedstawicieli życia naukowego w przedrewolucyjnej Rosji zyskała możliwość kontynuacji swej działalności. Wśród nich było wielu znakomitych reprezentantów ruchu pedagogicznego jak przykładowo Sergiusz Hessen, Lew Zander, Igor Łagowski, Sergiusz Czetwerekow. Idee pedagogiczne Zienkowskiego rozwijane na emigracji w oczywisty sposób korespondowały z jego badaniami, które prowadził jeszcze w Kijowie. Niemniej jednak były także otwarte na inspiracje z innych źródeł, w tym także płynące z intelektualnych kręgów emigracyjnych. Z pewnością były więc także reakcją na aktualne problemy z życia rosyjskiej emigracji oraz stanowiły egzemplifikację jego własnych doświadczeń życiowych, co można było zauważyć już w kijowskim okresie jego twórczości.

---

¹ Zob. E. Г. Осовский, *К вопросу об эволюции педагогических взглядов В. В. Зеньковского*, [w:] *История образования: наука и учебный предмет. Материалы федеральной научной конференции*, Нижний Новгород 1996, s. 43-46.

Bez wątpienia rok 1918 był w życiu W. Zieńkowskiego miał znaczenie przełomowe². Rewolucja w Rosji, wkroczenie Armii Czerwonej na Ukrainę i upadek rządu hetmana Skoropadskiego spowodowały, że został on zmuszony do wyjazdu za granicę. W roku 1919 Zieńkowski przybywa do Belgradu. Należy zaznaczyć, że pobyt w Belgradzie jest najmniej poznanym okresem w jego życiorysie. Większość badaczy biografii Zieńkowskiego w ogóle nie wspomina tego okresu i pisze wyłącznie o jego wyjeździe do ówczesnej Czechosłowacji. W ocenie autorki warto poświęcić temu okresowi w jego życiu więcej uwagi, ponieważ miał on istotne znaczenie dla poczynionych przezeń obserwacji środowiska rosyjskiej emigracji i diagnozy jej problemów.

Zieńkowski przyjechał do stolicy ówczesnego Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (tzw. Królestwo SHS) na zaproszenie władz Uniwersytetu w Belgradzie w celu podjęcia pracy w charakterze wykładowcy na tamtejszym Wydziale Teologii i Filozofii. Dodatkowo prowadził on także kurs psychologii eksperymentalnej³. To właśnie tam rozpoczął on karierę uniwersytecką poza granicami Rosji. W tym względzie jego sytuacja nie była wyjątkowa, gdyż wielu znakomitych rosyjskich profesorów, którzy znaleźli się na emigracji po rewolucji bolszewickiej w Rosji, zostało przygarniętych przez wiodące europejskie i amerykańskie ośrodki naukowe. Niektórzy z nich trafili także do Polski. Według danych statystycznych około 75% uchodźców, którzy znaleźli się na terenie Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców miało wyższe i średnie wykształcenie⁴. Wśród nich, według stanu z początku 1922 r., było osiemdziesięciu ośmiu profesorów i wykładowców uniwersyteckich, ośmiuset trzydziestu sześciu inżynierów, stu ośmiu agronomów, trzystu siedemdziesięciu nauczycieli szkół średnich, stu osiemdziesięciu pięciu lekarzy, czterystu jeden prawników i sędziów, stu trzydziestu trzech adwokatów, stu pięćdziesięciu artystów⁵. Jovanović podaje, że na jugosłowiańskich uniwersytetach znalazło zatrudnienie ponad stu rosyjskich profesorów, w tym na

---

² Na temat drogi naukowej Wasilija Zieńkowskiego przed rokiem 1918 zob. E. Aleksiejuk, *Narodziny koncepcji pedagogicznej Wasilija Zieńkowskiego*, „Studia z Teorii Wychowania”, 6 (2015) nr 1, s. 73-85.

³ Zob. „Русская Газета”, Белград, 1 (1920), 6 май.

⁴ Zob. А. Арсеньев, *Русская диаспора в Югославии*, [w:] А. Арсеньев, О. Кириллова, М. Сибинович (red.), *Русская эмиграция в Югославии*, пер. О. Кириллова, Москва 1996, s. 47.

⁵ Zob. Т. Миленкович, *Общество русских ученых в Югославии 1921-1940*, [w:] А. Арсеньев (i in.), *Русская эмиграция в Югославии*, dz. cyt., s. 136.

Uniwersytecie w Belgradzie było ich ponad siedemdziesięciu⁶. Wśród nich był także Wasilij Zieńkowski.

W 1920 r. Zieńkowski był w grupie założycieli Stowarzyszenia Rosyjskich Naukowców (ros. Общество Русских Ученых), które było pierwszą i największą organizacją konsolidującą rosyjskich uczonych przebywających na emigracji w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Pierwszym przewodniczącym ORU został prof. Jewgienij Spektorski⁷, zaś sekretarzem Wasilij Zieńkowski⁸. Stowarzyszenie liczyło ponad osiemdziesiąt członków, wśród których największą grupę stanowili profesorowie uniwersyteccy. Oprócz Belgradu ORU miało swoje przedstawicielstwa w Zagrzebiu, Lublanie, Skopje i Suboticy. Niestety wśród członków stowarzyszenia szybko ujawniły się podziały polityczne, szczególnie pomiędzy prawicowymi monarchistami i liberałami, co w rezultacie doprowadziło do rozłamu. Doszło do tego w dniu 30 września 1921 r, przy okazji wyboru delegatów na II Zjazd Rosyjskich Organizacji Studenckich.

Oprócz zaangażowania w prace ORU w 1921 r. Zieńkowski uczestniczy w posiedzeniach komisji rządowej powołanej w celu pomocy rosyjskim uchodźcom i aktywnie działa w pracach powołanego w jej ramach komitetu zajmującego się organizacją i problemami rosyjskich szkół na terenie Królestwa SHS. W skład władz tego komitetu, oprócz Zieńkowskiego, wchodził m.in. Anton Bilimowicz⁹. Będąc profesorem Wydziału Filozofii i Teologii Uniwersytetu w Belgradzie Zieńkowski zainteresował się ruchem studenckim. Czynn timer angażował się w działalność Koła Studentów Prawosławnych

---

⁶ Zob. М. Йованович, *Русская эмиграция на Балканах: 1920–1940*, Москва 2006, s. 332.

⁷ Jewgienij W. Spektorski (1875-1951) – profesor prawa, historyk, literaturoznawca i publicysta. Był absolwentem Uniwersytetu Warszawskiego (1898), a następnie jego wykładowcą. W 1913 r. został profesorem, a następnie rektorem Uniwersytetu w Kijowie (1918). Pełnił także funkcję przewodniczącego Kijowskiego Towarzystwa Filozoficznego. W 1920 r. emigrował do Królestwa SHS. W latach 1920-1930, z trzyletnią przerwą w latach 1924-1927, gdy przebywał w Pradze pełniąc funkcję profesora i dziekana Rosyjskiego Wydziału Prawa, był profesorem Uniwersytetu w Belgradzie. W latach 1930-1945 był profesorem Uniwersytetu w Lublanie. W 1945 został zmuszony do opuszczenia Jugosławii i wyjechał wraz z żoną do Włoch, gdzie 2 lata przebywali w obozach dla uchodźców. W 1947 r. został zaproszony do USA, gdzie uczestniczył w powołaniu do życia Prawosławnej Akademii Duchownej św. Włodzimierza.

⁸ Zob. „Русская Газета”, Белград, 4 (1920), 11 май.

⁹ Anton D. Bilimowicz (1879-1970) – rosyjski matematyk, profesor i rektor Uniwersytetu w Odessie. Od 1920 r. na emigracji w Serbii, gdzie był, gdzie był profesorem matematyki stosowanej na Uniwersytecie w Belgradzie.

i został jego członkiem. Od tego momentu rozpoczęła się stała współpraca naukowca z prawosławną młodzieżą, która trwała aż do końca jego życia.

W 1923 r. Zieńkowski decyduje się jednak wyjechać z Belgradu i przybywa do Pragi, która wówczas była centrum rosyjskiej emigracji. Według niego, co odnotowuje w swoich notatkach, w Czechosłowacji mocniej niż w innych miejscach tętniło życie rosyjskiej emigracji, co otwierało nowe możliwości działania na jej rzecz. W 1922 r. Zieńkowski otrzymał bowiem zaproszenie włączenia się w prace organizacyjne dotyczące założenia Rosyjskiego Instytutu Pedagogicznego w Pradze. O wyjeździe Zieńkowskiego zdecydowały także względy natury prywatnej, gdyż w Pradze mieszkał rodzinny brat uczonego.

Wracając jednak do kwestii powołania wspomnianego Instytutu warto zauważyć, że we wrześniu 1922 roku, z inicjatywy profesorów i społeczności rosyjskiej przebywających na emigracji w Czechosłowacji, czyniono starania założenia w Pradze Wyższego Rosyjskiego Instytutu Pedagogicznego im. J. A. Komeńskiego. Dzięki życzliwości i finansowemu wsparciu czechosłowackiego rządu, przy osobistym zaangażowaniu ówczesnego prezydenta Masaryka, cel ten został zrealizowany i pierwsze zajęcia w Instytucie rozpoczęły się 1 sierpnia 1923 r. Nauka w Instytucie trwała 2 lata, a jego pierwszym rektorem został Siergiej Ostrogorski¹⁰.

Celem Instytutu Pedagogicznego było przede wszystkim kształcenie, przygotowanie i doskonalenie kadry pedagogicznej, przede wszystkim na potrzeby rosyjskiej emigracji. Rekrutację prowadzono wśród studentów posiadających już wyższe wykształcenie, a także nauczycieli mających już staż pedagogiczny. Gwarancją jakości kształcenia była wysoko wykwalifikowana kadra profesorska. Zieńkowski pracował w instytucie pedagogicznym do jego zamknięcia w dniu 1 stycznia 1927 r.¹¹. W Instytucie Zieńkowski objął Katedrę Psychologii Eksperymentalnej oraz Dziecięcej, a także zasiadał w Radzie Instytutu. Kierownikiem Katedry Pedagogiki był wówczas Sergiusz Hessen, zaś Katedry Pedologii Grigorij Troszin¹². Od samego początku istnienia placówki

---

¹⁰ Siergiej A. Ostrogorski (1867-1935) – lekarz-pediatra, doktor medycyny, specjalista w zakresie higieny, naukowiec, wojskowy, pedagog, społecznik. Od 1922 na emigracji w Czechosłowacji, a następnie w Estonii. Jeden z założycieli i pierwszy rektor Wyższego Rosyjskiego Instytutu Pedagogicznego im. J. A. Komeńskiego w Pradze.

¹¹ Bezpośrednią przyczyną zamknięcia Wyższego Rosyjskiego Instytutu Pedagogicznego im. J. A. Komeńskiego w Pradze były kłopoty finansowe związane z wycofaniem wsparcia finansowego rządu czechosłowackiego.

¹² Grigorij J. Troszin (1874-1939) – lekarz neurolog, psycholog i pedagog. W 1906 r. Założył pierwszą w Rosji szkołę dla dzieci upośledzonych umysłowo. Od 1922 r. na emigracji

Zieńkowski brał aktywny udział w kształtowaniu jej programu, koncepcji i strategii naukowej. Również z jego inicjatywy i przy jego zaangażowaniu powstał bogaty program kursów teoretycznych oraz metodycznych. Właśnie tam zrodził się w jego głowie pomysł badań psychologiczno-społecznych dzieci, który realizował wraz Gieorgijem Troszinem oraz Siergiejem Karcewskim¹³. Program badawczy nosił nazwę *Dzieci emigracji*. Jego głównym celem było opracowanie programu pomocy psychologicznej i pedagogicznej skierowanej do dzieci-uchodźców, które były świadkami śmierci własnych rodziców i rodzeństwa w wyniku działań wojennych, wydarzeń rewolucji bolszewickiej i podróży na emigrację. Wiele z tych dzieci długo pozostawało pod wpływem tych traumatycznych doświadczeń, stąd pojawiła się konieczność opracowania kompleksowej strategii pomocowej, która dałaby im szansę dalszego rozwoju, doświadczania radości z życia i przywróciła je społeczeństwu. Zieńkowski pisał: „Jeżeli kochamy ojczyznę, jeżeli kochamy dzieci, powinniśmy zapalić ogień żarliwego entuzjazmu, aby ukoić i nasycić wstrząśniętą dziecięcą duszę i odnaleźć odpowiednie twórcze wyjście dla ich ogromnego koszmarnego doświadczenia”¹⁴.

W działania pomocowe na rzecz dzieci zaangażowało się wiele środowisk emigracyjnych. Biorąc udział w tym przedsięwzięciu zdawano sobie sprawę z tego, że najpierw należy uleczyć dziecięce dusze okaleczone w latach wojny i rewolucji. Zwracał na to uwagę sam Zieńkowski w swoim artykule *Dziecięca dusza w nasze dni*¹⁵. Efektem prowadzonego projektu były trzy publikacje: *Wspomnienia 500 rosyjskich dzieci*¹⁶ oraz *Wspomnienia dzieci-uchodźców z Rosji*¹⁷, które ukazały się w Pradze w roku 1924 oraz zbiór artykułów *Dzieci emigracji*¹⁸, który ujrzał światło dzienne rok później. Warto

---

w Czechosłowacji. Był kierownikiem Katedry Pedologii w Wyższym Rosyjskim Instytucie Pedagogicznym im. J. A. Komeńskiego oraz Katedry Medycyny Sądowej i Psychiatrii Rosyjskiego Instytutu Prawa w Pradze.

¹³ Siergiej O. Karcewski (1884-1955) – wybitny językoznawca, przedstawiciel genewskiej szkoły lingwistycznej, profesor Uniwersytetu w Genewie (1927), jeden z założycieli i wiceprezydent Genewskiego Towarzystwa Lingwistycznego. Od 1907 r. mieszkał w Genewie.

¹⁴ Воспоминания 500 детей-эмигрантов (с предисловием Зеньковского В. В.), „Бюллетень Педагогического Бюро”, 4 (1923), s. 10.

¹⁵ Zob. В. В. Зеньковский (red.), *Детская душа в наши дни*, [w:] В. В. Зеньковский (red.), *Дети эмиграции. Воспоминания*, Прага 1925, <http://rus-sky.com/history/library/vospominania/>, dostęp 15. II. 2105.

¹⁶ Zob. В. В. Зеньковский (red.), *Воспоминания 500 русских детей*, Прага 1924.

¹⁷ Zob. С. Карцевский (red.), *Воспоминания детей-беженцев из России*, Прага 1924.

¹⁸ Zob. В. В. Зеньковский (red.), *Дети эмиграции*, dz. cyt.

nadmienić, że oprócz projektu realizowanego pod kierunkiem Zieńkowskiego powstało jeszcze kilka innych inicjatyw, które miały pomóc dzieciom w wyrażaniu swoich myśli oraz uczuć, wykorzystując do tego podobne środki, jak: ankiety, wywiady, zabawy, zorganizowany wypoczynek w postaci kolonii itp.

W okresie pracy w Instytucie Pedagogicznym Zieńkowski dał się poznać jako jeden z najbardziej cenionych wykładowców oraz znakomity teoretyk psychologii. Prowadził tam m.in. zajęcia z psychologii ogólnej, których treścią była koncepcja ludzkiej duszy z perspektywy psychologii teoretycznej. W oparciu o nią analizował m.in. zjawiska psychiczne u ludzi pozostających w izolacji (samotnych) i ludzi, którzy pozostają w relacjach społecznych. Według Zieńkowskiego psychologia po pierwsze zajmuje się badaniami tzw. duszy odrębnej, ponieważ rzeczywistość psychiczna jest udziałem wyłącznie jednej osoby i to ona posiada na ten temat prawdziwą wiedzę. Prawdziwa wiedza więc o życiu duchowym, dostępna jest wyłącznie dla tej samej osoby.

Zainteresowania naukowe Zieńkowskiego kierowały się także w stronę psychologii pedagogicznej, za którą uważał psychologię procesu pedagogicznego zachodzącego w życiu szkolnym (psychologia szkolna). „Proces pedagogiczny – pisał on – jest procesem społecznym. Psychologia pedagogiczna jest gałęzią psychologii społecznej. A są to zagadnienia psychologii procesu pedagogicznego, pedagogicznej korelacji, zagadnienia dotyczące relacji na linii nauczyciel-uczeń”¹⁹. Według Zieńkowskiego psychologia pedagogiczna nie jest częścią psychologii lecz pedagogiki, gdyż korzysta z jej metodologii i zapożycza z niej kryteria oceny. Swoje rozważania na temat psychologii pedagogicznej zawarł on m. in. w pracy *Psychologia dzieciństwa*. Dzieło to, chociaż powstało w Pradze, odzwierciedla nie tylko jego zainteresowania w tamtym okresie życia. Stanowi ono także kompleksowe opracowanie materiału, nad którym pracował jeszcze w Kijowie, uczestnicząc m.in. w pracach Towarzystwa Fröbelowskiego, a także przebywając w Belgradzie.

W Pradze, oprócz działalności naukowej, w najwyższym stopniu objawił się talent Zieńkowskiego, jako organizatora i społecznika. Razem z grupą wybitnych działaczy emigracyjnych był jednym z głównych inspiratorów i działaczy ruchu społeczno-pedagogicznego w środowisku rosyjskiej emigracji. Właśnie z jego inicjatywy delegaci I Zjazdu Działaczy Pedagogicznych na Emigracji powołali do życia Biuro Pedagogiczne, którego kierownikiem

---

¹⁹ В. В. Зеньковский, *Педагогическая психология*, wykłady w semestrze wiosennym 1924 r., s. 6.

został, nie kto inny, jak sam Zieńkowski. Biuro zajmowało się przede wszystkim pomocą w organizacji rosyjskich szkół niższych i średnich za granicą, a także współpracowało ze środowiskami akademickimi. Zarówno protokoły z posiedzeń Biura, jak i jego własne rozważania wskazują na ogromne zaangażowanie Zieńkowskiego oraz jego pomysłowość w rozwiązywaniu licznych problemów organizacyjnych²⁰. Biuro Pedagogiczne odegrało bardzo ważną rolę w aktywizacji środowisk emigracyjnych w dziele edukacji, rozwoju praktyki szkolnej i myśli pedagogicznej na emigracji. Szczególną formą działalności Biura była organizacja corocznych zjazdów pedagogów emigracyjnych oraz działalność wydawnicza. Tematyka tych zjazdów była różnorodna, lecz koncentrowała się głównie wokół troski o wychowanie i edukację najmłodszego i młodego pokolenia Rosjan oraz ich formacji religijno-moralnej. Wiele uwagi poświęcano zagadnieniom kultywowania przez nich tradycyjnych wartości rosyjskiej kultury i tradycji. Organizacją i pracą wielu zjazdów kierował Zieńkowski osobiście (1923, 1925, 1926) podkreślając konieczność konsolidacji wysiłków emigracji wokół programu wychowania generacji młodych Rosjan. Dlatego przywiązywał ogromną uwagę do opracowywania programów edukacyjnych i strategii nauczania, począwszy od przedszkola a skończywszy na edukacji uniwersyteckiej. Wytyczne i zadania postawione na zjazdach były przedmiotem analiz na posiedzeniach Biura Pedagogicznego, a następnie kierowano je do specjalnych komisji programowych. Jednym z programów, szczególnie promowanym przez Zieńkowskiego, był tzw. program ignatijewski, którego ideą przewodnią była praca na rzecz edukacji i formacji duchowej inteligencji, która mogłyby włączyć się w nurt działalności państwowotwórczej po upadku komunizmu w Rosji. Przebywając na emigracji Zieńkowski doskonale zdawał sobie sprawę, że ten czas nie może zostać zmarnowany i należy wychowywać młodzież w duchu patriotyzmu i przygotowywać ją do służenia swemu krajowi. Szczególną uwagę, zarówno na posiedzeniach Biura Pedagogicznego, jak i podczas zjazdów pedagogicznych, poświęcał przeciwdziałaniu denacjonalizacji dzieci i młodzieży przebywających na emigracji. Podobnie jak znakomita większość przedstawicieli rosyjskiej inteligencji na emigracji uważał, że każdy młody

²⁰ Zob. В. В. Зеньковский, *Духовный облик современной молодежи*, „Вестник Педагогического Бюро”, 16-17 (1929), s. 29-31; А. Бем, *Итоги первого съезда деятелей русской зарубежной школы*, „Русская Школа за Рубежом”, 2-3 (1923), s. 1-30; *Внешкольный съезд (1-3 июля 1928 г.)*, „Вестник Педагогического Бюро”, 1928, s. 9-11; *Религиозно-Педагогическое Собрание в Париже 6-9 сентября 1927 г.*, „Бюллетень Педагогического Бюро по Делам Средней и Низшей Русской Школы за Границей”, Прага-Париж 1927.

Rosjanin powinien biegle posługiwać się językiem rosyjskim, znać rosyjską gramatykę, literaturę, historię i geografię swego kraju. W celu popularyzacji wśród dzieci uczuć patriotycznych i miłości do Rosji, a także pomocy w zrozumieniu sensu jej dziejów oraz jej przyszłej roli służyły liczne czasopisma, w których redagowaniu Zieńkowski brał czynny udział. Były to ukazujące się w Pradze czasopisma dla dzieci „Ziemia Rosyjska” oraz „Dzwon Rosyjski”²¹. Oprócz nich Zieńkowski publikował w wiodącym pedagogicznym czasopiśmie dla pedagogów „Szkoła Rosyjska za Granicą”, wydawanym w Pradze w latach 1923-1929. W latach 1923-1926 był również redaktorem naczelnym „Wiestnika Biura Pedagogicznego”. W dziedzinie wychowania stawiał na wierność prawosławiu i rosyjskiej tradycji, a także kultywowaniu związanych z nimi wartości. Uważał, że pamiętając o przeszłości należy otworzyć się ku przyszłości. Jego zdaniem wysiłki emigracji rosyjskiej w dziedzinie edukacji powinny być skierowane na osiągnięcie tego podwójnego celu. Dlatego należy interesować się i zgłębiać nowe kierunki myśli filozoficznej i pedagogicznej. Z należytą uwagą trzeba również analizować osiągnięcia myśli radzieckiej, szczególnie w zakresie psychologii i pedagogiki.

Idee wychowawcze Zieńkowskiego korespondowały w jego przekonaniach społeczno-politycznymi w tamtym okresie. Już podczas pobytu w Belgradzie Zieńkowski włączył się w działalność ruchu polityczno-społecznego powstałego w emigracji rosyjskiej noszącego miano eurazjatyizmu (ros. *евразийство*). Eurazjatyzm był nurtem umysłowym nawiązującym do ideologii słowianofilstwa, który zrodził się w środowisku emigrantów w latach dwudziestych XX wieku. Wyrastał on z głębokiego rozczarowania cywilizacją zachodnią, przede wszystkim zaś jej poziomem duchowym. W założeniu jego czołowych przedstawicieli eurazjatyzm miał na celu ukazanie nowej interpretacji historii i geografii Rosji, miał być syntezą myśli historycznej, społecznej i politycznej, opartą na ścisłych podstawach naukowych. Jedną z tez tego ruchu było głębokie przekonanie o niemożności ideowej zgody pomiędzy Zachodem a Rosją. Pogląd ten głosił, że Rosja nie jest ani Europą ani Azją, lecz jest samodzielnym „kontynentem” – Euroazją lub Eurazją. Ideologia ruchu zakładała więc, że cywilizacja rosyjska nie stanowi organicznej części europejskiej cywilizacji zachodniej, a rewolucja bolszewicka w Rosji była reakcją na prozachodni kurs carskiej Rosji. Dlatego zwolennicy ruchu wierzyli, że reżim sowiecki zrzuci w końcu maskę proletariackiego internacjonalizmu i wojującego ateizmu oraz powstanie nowy, nacjonalistyczny,

---

²¹ Zob. A. M. Черной, В. В. Зеньковский (red.), „Русская Земля”. Альманах для юношества. Ко дню русской культуры, Париж 1928.

nieceuropejski, prawosławny rząd. Główny przywódca ideologiczny ruchu Nikołaj S. Trubieckoj²² w opublikowanej w Sofii w 1920 r. pracy zatytułowanej *Europa i ludzkość* pisał: „Kultura Rosji nie jest ani kulturą europejską, ani jedną z kultur azjatyckich, ani sumą czy też mechanicznym połączeniem elementów różnych kultur. Jest ona całkowicie szczególną, specyficzną kulturą, posiadającą nie mniejszą wartość i nie mniejsze znaczenie historyczne niż kultura europejska i azjatycka. Należy ją przeciwstawić kulturze Europy i Azji jako kulturę środka – kulturę euroazjatycką. Termin ten nie neguje prawa narodu rosyjskiego do przewodnictwa (...) Musimy uświadomić sobie swój euroazjatyzm, aby dostrzec w sobie rosyjskość. Wyzwoliwszy się z jarzma tatarskiego, musimy także zrzucić z siebie jarzmo europejskie”²³. Kluczowymi postaciami euroazjatyizmu, oprócz cytowanego Nikołaja Trubieckiego, byli m.in. Piotr Sawicki²⁴, Gieorgij Wiernadski²⁵, Lew Karsawin²⁶. Sympatykiem ruchu był nawet słynny filozof Gieorgij Florowski, który później jednak wycofał swoje poparcie dochodząc do wniosku, że eurazjatycy zadają wprawdzie właściwe pytania, lecz udzielają na nie błędnych odpowiedzi. Znaczące wpływy ideologii euroazjatów można znaleźć w pracy Nikołaja Bierdiajewa *Źródła i sens komunizmu rosyjskiego*. Także Zieńkowski był należał do grona gorących zwolenników eurazjatyizmu, czego świadectwem są jego prace i artykuły, wśród których należy wymienić: *Rosja i Prawosławie*²⁷, *Idea*

²² H. C. Трубецкой, Европа и человечество, <http://derzava.com/trubetskoj-n-s-evropa-i-chelovechestvo.html>, dostęp 16. II. 2015.

²³ Nikołaj S. Trubieckoj (1890-1938) – ksiądz, profesor, wybitny językoznawca, fonolog, jeden z głównych twórców Praskiego Koła Lingwistycznego, współczesnej fonologii i strukturalizmu. Od 1922 r. przebywał na emigracji w Wiedniu, gdzie kierował katedrą filologii słowiańskiej na tamtejszym uniwersytecie. Jego główne dzieło to wydane pośmiertnie *Podstawy fonologii*, w którym sformułował swoją słynną definicję fonemu. Jego praca miała zasadnicze znaczenie dla ugruntowania statusu fonologii jako dziedziny odrębnej od fonetyki.

²⁴ Piotr N. Sawicki (1895-1968) – ekonomista, socjolog, geograf, filozof, kulturolog, działacz społeczny. Był jednym z głównych teoretyków eurazjatyizmu. Opracował aspekt socjograficzny i historyczny tej teorii.

²⁵ Gieorgij W. Wiernadski (1887-1973) - historyk i historyzof, profesor historii na Uniwersytecie Yale, specjalista w zakresie historii średniowiecznej Rusi. Od 1920 r. na emigracji (od 1927 w USA).

²⁶ Lew P. Karsawin (1882-1952) – wybitny historyk i filozof religijny, specjalista w zakresie historii średniowiecza, profesor na Uniwersytecie w Kownie. W 1940 r. po zajęciu Litwy przez ZSRR wydalony z uczelni. W 1949 r. aresztowany i skazany na dziesięć lat łagru, gdzie zmarł z wycieńczenia.

²⁷ Zob. В. В. Зеньковский, *Россия и Православие*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 2, Москва 2008, s. 7-64.

prawosławnej kultury²⁸, *Prawosławie i kultura rosyjska*²⁹ i *Rosyjscy myśliciele i Europa*³⁰. Warto także wspomnieć o wykładzie Zienkowskiego *Idea kultury prawosławnej i euroazjatyzm*, który miał miejsce 6 maja 1926 r.³¹.

Zienkowski nie podzielał nacjonalizmu eurazjatów, lecz zgadzał się z nimi co do tego, że prawdziwie wartościowa kultura może być budowana jedynie na fundamencie chrześcijańskim. Sekularyzacja w Europie zachodniej oraz indywidualizm bez Boga doprowadziły do sytuacji, w której współczesny człowiek zachodu doświadcza rozpadu własnej osobowości. Obecnie ludzkość wydaje się rozbita, ponieważ rozbicie istnieje w każdym człowieku, którego „ja” stało się teatrem cieni. Wskutek odrzucenia Boga jako podstawy egzystencji władze człowieka są oddzielone jedne od drugich, a ich hierarchia zachwiana. Człowiekowi pozostała jedynie inteligencja mózgowa, która ciągle prowadzi go na manowce, wydaje na pastwę podświadomości i wprowadza zamierzenie w porządek poznawczy. Rezultatem rozdźwięku w człowieku są podziały wśród ludzi na jednostki (nie osoby) wrogie, osamotnione lub zagubione, osamotnione już w swoim zagubieniu. Jedną z dróg przywrócenia człowiekowi wewnętrznego ładu i utraconej integralności jest ponowna chrystianizacja kultury. Dlatego Zienkowski postuluje zbudowanie takowej na fundamencie prawosławia, które jako jedyne zachowało nieskażony obraz Boga i człowieka jako ukoronowania stworzenia. Postulował więc podjęcie wysiłków w celu „oświecenia biegu historii światłem prawosławia”³², dążenie do ukościelnienia (ros. оцерковления) całego życia w duchu wolności w Chrystusie. Tylko w duchu takiej wolności – pisze on – „rozkwita osobowość”, aczkolwiek „nie jest [ona] wolna sama przez się i nie dla siebie samej, lecz jest wolna razem z innymi”. „Nasze siły, nasza wolność, nasza twórczość, ujawniają się tylko w obcowaniu z Panem, wyłącznie na drogach miłości”³³. Aby być skuteczną „idea kultury kościelnej powinna być wewnętrznie przeżyta, aby stać się wolną od posmaku teokracji i klerykali-

---

²⁸ Zob. В. В. Зеньковский, *Идея православной культуры*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 2, Москва 2008, s. 65-86.

²⁹ Zob. В. В. Зеньковский, *Православие и русская культура*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 2, Москва 2008, s. 87-126.

³⁰ Zob. В. В. Зеньковский, *Русские мыслители и Европа*, Париж 1955.

³¹ Zob. „Евразийская Хроника”, Выпуск V, s. 84-85.

³² В. В. Зеньковский, *Православие и русская культура*, dz. cyt. Wezwanie Zienkowskiego do ukościelnienia kultury zostało przyjęte jako motto zjazdu założycielskiego Rosyjskiego Chrześcijańskiego Ruchu Studenckiego jesienią 1923 r.

³³ В. В. Зеньковский, *Автономия и теонимия*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 2, „Русский путь”, Москва 2008, s. 139-160.

zmu”³⁴. Jej budowanie fundamentu prawosławia powinno być uwolnione od wszelkiego nacjonalizmu, gdyż ma to być kultura uniwersalna. Jej celem nie jest rozwiązanie problemów światowych, lecz zahamowanie „destrukcji duchowej” człowieka jako twórcy³⁵.

Belgradzko-praski okres życia Zieńkowskiego to także czas jego aktywności w kręgach studenckich. Jeszcze podczas pobytu w Belgradzie aktywnie uczestniczył on w pracach Koła Studentów Prawosławnych, którego zostaje honorowym członkiem. Również w Pradze, pomimo wielu przedsięwzięć naukowych i społecznych, w które jest zaangażowany, znajduje czas na spotkanie z młodzieżą akademicką. Na początku 1923 Zieńkowski wraz z innymi rosyjskimi intelektualistami wystąpił z inicjatywą zorganizowania zjazdu przedstawicieli rosyjskich chrześcijańskich organizacji młodzieżowych z całej Europy. Na zjeździe, który miał miejsce w Przerowie – niewielkim wówczas miasteczku na czeskich Morawach – w dniach 1-8 września 1923 r. wzięło udział kilkudziesięciu delegatów. Wśród nich, oprócz działaczy organizacji studenckich, uczestniczyli profesorowie: Anton Kartaszew, Paweł Nowgorodcew, Gieorgij Florowski, Lew Zander oraz Wasilij Zieńkowski, a także o. Sergiusz Bułgakow oraz Nikołaj Bierdiajew³⁶. Na zjeździe podjęto decyzję o powołaniu do życia Rosyjskiego Chrześcijańskiego Ruchu Studenckiego – RSChD (ros. Русское Студенческое Христианское Движение – РСХД) – organizacji jednoczącej znakomitą większość rosyjskich organizacji studenckich w Europie, a przewodniczącym został wybrany Wasilij Zieńkowski. Wspomnienia ze swojej bogatej działalności w RSChD zawarł w dzienniku *Moje uczestnictwo w Rosyjskim Chrześcijańskim Ruchu Studenckim*³⁷. Organem prasowym RSChD został „Wiestnik”, który zaczął ukazywać się w Paryżu w 1926 r. i jest wydawany po dziś dzień.

Zasadniczy cel Ruchu wyrażało motto przewodnie zjazdu, które brzmiało „Ukościelnienie całego życia” (ros. Оцерковление всей жизни). Nikołaj Zernow pisał: „Była to nowa idea dla środowiska studenckiego, jak i dla ogółu. Kościół objawił się nie jako sprzeciwiający się «kulturze światowej» lecz jako moc przemieniająca, uświęcająca całą działalność twórczą.

³⁴ В. В. Зеньковский, *Религиозное движение среди русской молодежи в эмиграции*, „Путь”, 1 (1925), s. 125.

³⁵ В. В. Зеньковский, *Русские мыслители и Европа*, dz. cyt., s. 209.

³⁶ Zob. Н. Зернов, *Русское студенческое христианское движение за рубежом*, [w:] Н. П. Полторацкий (red.), *Русская религиозно-философская мысль XX века*, Питтсбург 1975, s. 92-93.

³⁷ Zob. В. В. Зеньковский, *Мое участие в Русском Студенческом Христианском Движении*, [w:] tegoż, *Из моей жизни. Воспоминания*, Москва 2014, s. 38-238.

Błogosławieństwo Kościoła wyniosło wszystkie osiągnięcia nauki, sztuki i ustroju społecznego na wyższy poziom służby człowiekowi. Jednocześnie objawił się ich relacyjny charakter, bowiem ostatecznie wartości wychodzą poza granice historii i dotyczą niegasnącego światła przychodzącego Królestwa Bożego. Przed oczyma członków Ruchu, jak refleks tej wizji Kościoła, w całej swej ostrości stanął obraz Rosji ukrzyżowanej przez fanatycznych bezbożników, usiłujących obdarować ludzkość swoimi utopiami i śladającymi na ich ołtarzach niezliczone ofiary z niewinnych pogubionych ludzi³⁸. Powyższe słowa N. Zernowa tłumaczą, że misją Ruchu było zjednoczenie prawosławnej rosyjskiej młodzieży w pracy na rzecz Prawosławia, Rosji oraz ludzkiej społeczności. Założono, że będzie to realizowane zarówno przez formację religijno-moralną oraz intelektualną jej członków.

Oprócz RSChD Zieńkowski brał czynny udział w akcjach pomocy społecznej. Był m.in. członkiem Komitetu Pomocy Bezrobotnym oraz Komitetu Pomocy Społecznej³⁹. Założył także Biuro Edukacji Religijnej, które pomagało ludziom, przeważnie świeckim, zajmującym się wychowaniem dzieci. Przy wsparciu Biura i współudziale RSChD utworzone zostały koła edukacji religijnej i były organizowane kolonie letnie dla dzieci.

Podsumowując belgradzko-praski okres działalności twórczej W. Zieńkowskiego należy stwierdzić, że zarówno jego własne doświadczenia pierwszych lat na emigracji, jak i doświadczenia jego rodaków, otworzyły przed nim zupełnie nową przestrzeń aktywności naukowo-badawczej w dziedzinach, którymi zajmował się w Kijowie. Los ludzi, a w szczególności dzieci i młodzieży, którzy ratując swoje życie opuścili Rosję, postawił przed psychologiami i pedagogami, do grona których zaliczał się Zieńkowski, zupełnie nowe wyzwania i zadania edukacyjno-wychowawcze. W nowych warunkach na obczyźnie, w zderzeniu z tragedią narodową i wielką liczbą tragedii osobistych, snucie teoretycznych rozważań w zaciszu gabinetów i pracowni akademickich okazało się dalece niewystarczające. Konieczne były rozwiązania praktyczne i wykazanie się zmysłem organizacyjnym. Ani jednego, ani drugiego Zieńkowskiemu nie brakowało. Jego działania podjęte na rzecz organizacji szkół rosyjskich różnych typów, działalność akademicka, uczestnictwo w akcjach społecznych, których wielu był inicjatorem i inspiratorem, a także konsolidacja środowisk pedagogicznych, zaangażowanie na rzecz formacji intelektualnej i religijno-moralnej młodego pokolenia, nie mogły nie wpłynąć na jego światopogląd jako pedagoga. Zieńkowski staje

---

³⁸ Tamże, s. 93-94.

³⁹ Zob. A. Князев, *Отец Василий Зеньковский*, „Вестник РХД”, 66-67 (1962), s. 16.

się rzecznikiem edukacji pozaszkolnej oraz wychowania religijnego dzieci i młodzieży.

Bibliografia

- Aleksiejuk E., *Narodziny koncepcji pedagogicznej Wasilija Zieńkowskiego*, „*Studia z Teorii Wychowania*”, 6 (2015) nr 1, s. 73-85.
- Арсеньев А., *Русская диаспора в Югославии*, [w:] Арсеньев А., Кириллова О., Сибинович М. (red.), *Русская эмиграция в Югославии*, пер. О. Кириллова, Москва 1996, s. 46-99.
- Бем А., *Итоги первого съезда деятелей русской зарубежной школы*, „*Русская Школа за Рубежом*”, 2-3 (1923), s. 1-30.
- Внешкольный съезд (1-3 июля 1928 г.)*, „*Вестник Педагогического Бюро*”, 1928, s. 9-11.
- Воспоминания 500 детей-эмигрантов (с предисловием Зеньковского В. В.)*, „*Бюллетень Педагогического Бюро*”, 4 (1923).
- Зеньковский В. В., *Автономия и теономия*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 2, „*Русский Путь*”, Москва 2008, s. 139-160.
- Зеньковский В. В. (red.), *Воспоминания 500 русских детей*, Прага 1924.
- Зеньковский В. В., *Детская душа в наши дни*, [w:] Зеньковский В. В. (red.), *Дети эмиграции. Воспоминания*, Прага 1925, <http://rus-sky.com/history/library/vospominania/>, dostęp 15. 11. 2105.
- Зеньковский В. В., *Духовный облик современной молодежи*, „*Вестник Педагогического Бюро*”, 16-17 (1929), s. 29-31.
- Зеньковский В. В., *Идея православной культуры*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 2, Москва 2008, s. 65-86.
- Зеньковский В. В., *Мое участие в Русском Студенческом Христианском Движении*, [w:] tegoż, *Из моей жизни. Воспоминания*, Москва 2014, s. 38-238.
- Зеньковский В. В., *Православие и русская культура*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 2, Москва 2008, s. 87-126.
- Зеньковский В. В., *Религиозное движение среди русской молодежи в эмиграции*, „*Путь*”, 1 (1925),
- Зеньковский В. В., *Россия и Православие*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 2, Москва 2008, s. 7-64.
- Зеньковский В. В., *Русские мыслители и Европа*, Париж 1955.
- Зернов Н., *Русское студенческое христианское движение за рубежом*, [w:] Полторацкий Н. П. (red.), *Русская религиозно-философская мысль XX века*, Питтсбург 1975, s. 92-98.
- Йованович М., *Русская эмиграция на Балканах: 1920–1940*, Москва 2006.

- Карцевский С. (red.), *Воспоминания детей-беженцев из России*, Прага 1924.
- Князев А., *Отец Василий Зеньковский*, „Вестник РХД”, 66-67 (1962) nr 3-4, s. 15-19.
- Миленкович Т., *Общество русских ученых в Югославии 1921–1940*, [w:] Арсеньев А., Кириллова, Сибинович М. О. (red.), *Русская эмиграция в Югославии*, пер. О. Кириллова, Москва 1996, s. 136-147.
- Осовский, Е. Г., *К вопросу об эволюции педагогических взглядов В. В. Зеньковского*, [w:] *История образования: наука и учебный предмет. Материалы федеральной научной конференции*, Нижний Новгород 1996, s. 43-46.
- Религиозно-Педагогическое Совецание в Париже 6-9 сентября 1927 г.*, „Бюллетень Педагогического Бюро по Делах Средней и Низшей Русской Школы за Границей”, Прага-Париж 1927.
- „Русская Газета”, Белград, 1 (1920), 6 май.
- „Русская Газета”, Белград, 4 (1920), 11 май.
- Трубецкой Н. С., *Европа и человечество*, <http://derzava.com/trubetskoj-n-s-evropa-i-chelovechestvo.html>, dostęp 16. 11. 2015.
- Черной А. М., Зеньковский В. В. (red.), „*Русская Земля*”. *Альманах для юношества. Ко дню русской культуры*, Париж 1928.

The Influence of the Early Years of Emigration on the Pedagogical Activity of Vasiliy Zenkovskiy

According to Jefim Osowski, the philosophical and pedagogical heritage of the Russian émigré after the outbreak of the Russian Revolution in Russia would not be so impressive had it not been for Vasiliy Zenkovskiy. On the one hand, he was a significant figure of the Russian academic émigré, while on the other hand, he was one of the main organizers of the Russian émigré's intellectual life in Western Europe, who fulfilled this role with appropriate humility and devotion. Thanks to Zenkovskiy's personal engagement and activeness, several representatives of pre-revolutionary Russian academic life were able to continue their activity in exile. Several outstanding representatives of the pedagogical movement can be numbered among them, including Sergei Hessen, Lew Zander, Igor Lagovskiy and Sergei Chetvernikov. The pedagogical ideas developed by Zenkovskiy in exile clearly corresponded with the research that had already conducted earlier in

Kiev. He was also open to ideas that were thought of or were spoken of for the first time in exile. This article attempts to set out the influence of these ideas on Zenkovskiy's activity and pedagogical intuition in the light of his personal experience.